

Boekbesprekingen

Rob Devos en Luc Vanmarcke (red.) (2003), **Uitsluiting – Insluiting. Kanttekening bij een beleid van sociale integratie**. Leuven: Acco, 230 p.

Volgens de redacteuren is het doel van dit boek niet “direct bruikbare instrumenten voor het sociaal beleid aanreiken. Het wil een ‘stap terug’ zetten. Het wil een reflectie beginnen over ‘uitsluiting – insluiting’: de contouren van het paradigma uittekenen” (p. 12). Dit zet onmiddellijk de toon van het boek. Opmerkelijk is dat de redacteuren spreken van “reflectie” en, in hun titel, van “kanttekening” in enkelvoud, alsof de verschillende bijdragen een samenhangend geheel vormen. Dit is echter niet evident het geval. De redacteuren doen trouwens ook geen poging om in een inleiding of uitleiding te belichten waaruit deze kanttekening dan zou bestaan, of waar die contouren dan zouden liggen. Merkwaaardig genoeg worden zelfs de begrippen uitsluiting en insluiting niet gedefiniëerd of toegelicht. In hun ‘Woord vooraf’ beperken Devos en Vanmarcke zich tot een samenvatting van de verschillende bijdragen. Laten we deze overlopen.

Fons Leroy, kabinetschef van de Vlaamse Minister van Werkgelegenheid, belicht de rol die “arbeid vanuit een emancipatorische visie zou kunnen of moeten spelen in de actieve welvaartsstaat” (p. 13). In zijn betoog benadrukt hij de centraliteit van arbeid voor de maatschappelijke integratie van mensen, waarbij onder meer de denkers Arendt, Gorz en Méda de revue passeren. (Wie durfde stellen dat onze beleidsmakers onbelesen zouden zijn, wordt hier in het ongelijk gesteld!) Streven naar werk voor iedereen is echter niet voldoende, het moet gaan om “volwaardig” werken, met aandacht voor de kwaliteit van de arbeid, de relatie van arbeid tot andere levenssferen en sociale vrijheden. Dit moet tot stand komen in een coöperatief arbeidsmarktmodel, waarbij niet alleen gewerkt wordt aan het verhogen van de inzetbaarheid van de werkzoekenden, maar ook de vraagzijde in het vizier komt, met name het vermogen van ondernemingen om aantrekkelijk werk te bieden. Hoe de ondernemingen ertoe gebracht kunnen worden in zo’n model in te treden, maakt Leroy echter niet duidelijk. Het bovenstaande impliceert dat Leroy tamelijk kritisch is over het huidige werkgelegenheidsbeleid. Voor een man die midden

in het beleid staat, is de volgende uitspraak nogal verrassend: “Daarom moeten geïndividualiseerde arbeidsvormen, zoals plaatselijke werkgelegenheidsagentschappen en klusjesbanen, worden verlaten en dient het syndicaliserend vermogen van de arbeid te worden hersteld” (p. 19). Graag had ik gelezen hoe het laatste moet geschieden.

In wat in mijn ogen de meest interessante bijdrage is, analyseren Folke Glastra en Petra Schedler het inburgeringsbeleid in Nederland. In het debat dienaangaande is de focus verschoven van inburgering via werk naar de taalbeheersing van ethnische minderheden, die onvoldoende zou zijn. Zij gaan uit van enerzijds het *encoding/decoding* model van Hall, en anderzijds van de veldtheorie van Bourdieu. Glastra en Schedler beschrijven de verschillende problemen die opdoken bij de uitvoering van de Wet Inburgering Nieuwkomers, waarin de nadruk ligt op integratie via arbeid en educatie. Op institutioneel vlak werd de uitvoeringspraktijk gedecentraliseerd naar het lokale niveau, terwijl de centrale overheid de budgetten vaststelde en ‘op afstand’ stuurde. Gemeentelijke ‘regisseurs’ hebben echter weinig grip op verschillende belangrijke spelers, zoals de werkgevers en ook de arbeidsvoorziening. Daarnaast zijn regels weinig uitgekristalliseerd, en is er sprake van een financieel-administratieve chaos. Het aantal cursisten laat zich moeilijk voorspellen of beheersen, en het resultaat is een combinatie van wachtlijsten én lege lokalen. De resultaten zijn dan ook niet erg bemoedigend: de uitval is groot, en ook degenen die de cursus afmaken hebben vaak nog te weinig taalvaardigheid voor directe bemiddeling naar werk. Tenslotte veronachtzaamt het bijbehorende vertoog ook de globalisering en de multiculturalisering van de samenleving, die de positie van het Nederlands als standaardtaal ondergraven. Om al deze redenen vrezen Glastra en Schedler voor de houdbaarheid van de nieuwe ideologie van de beheersing van de Nederlandse taal als integratiewondermiddel.

Bruno De Meulder en Hilde Heynen illustreren de rol van de ruimte bij processen van uitsluiting en normalisering aan de hand van een *casestudy* van het De Coninckplein in Antwerpen. In hun theoretische deel stellen de auteurs dat de ruimte noch gezien mag worden als een relatief neutrale *receptor* of *reflector* van socio-economische processen, noch als een mogelijk *instrument* in het op gang brengen van bepaalde sociale processen, maar als de *scène* die bepaalde sociale processen mogelijk of onmogelijk maakt. De auteurs lijken overigens uitsluiting te zien in termen van bebouwing, bijvoorbeeld woningen die illegaal zijn of niet aan wettelijke normen voldoen, zonder veel oog voor de bewoners van die woningen. Daar De Meulder en Heynen beiden uit de architectuur afkomstig zijn, is dit begrijpelijk, al blijft het voor sociologen wat onbevredigend. Dit neemt niet weg dat de auteurs in hun gevalstudie overtuigend het belang aantonen van de ruimtelijke ligging van de omgeving van het De Coninckplein in zijn ontwikkeling van een leeg schootveld buiten de Spaanse vesten van de stad Antwerpen in de 17de eeuw, tot de tamelijk verloederde uitgaansbuurt die het nu is. Hierbij speelde de spoorlijn, die hier ge-

durende een deel van de 19de eeuw lag, een cruciale interveniërende rol. In het voorbijgaan wijzen de auteurs op de paradox dat deze buurt altijd als uitgaansbuurt is gezien, ook in officiële documenten, hoewel het tegelijk een van de meest dichtbevolkte wijken van Antwerpen was.

Jan Masschelijn en Maarten Simons problematiseren het nieuwe inclusie- of inclusiviteitsparadigma, volgens welke de scheiding tussen buitengewoon en regulier onderwijs nefast is, en inclusief onderwijs zou moeten tegemoetkomen aan de behoeften van elke individuele leerling. Het uitgangspunt, geïnspireerd door Foucault, is de dubbele binding: het normale en sociale maakt een mens tot individu, maar bindt hem tegelijkertijd aan een totaliteit en maakt hem bestuurbaar. In wat de auteurs het 'voortgezette liberalisme' noemen, moeten leerlingen opgevoed worden tot ondernemende individuen, die zelf verantwoordelijk zijn voor de produktie van hun eigen welzijn. Inclusie betekent dan voor iedereen de voorwaarden verzekeren opdat dit ondernemerschap mogelijk is, en dit is problematisch in speciale scholen. Als resultaat is er sprake van een specifieke, nieuwe vorm van individualiteit, namelijk dat van het ondernemende individu, en verschijnt ook in het inclusief onderwijs niet het ware gelaat van het individu.

Het is mij niet duidelijk of dit laatste werkelijk een expliciete doelstelling is van het inclusief onderwijs. De auteurs zeggen hier niet meer over dan dat "de inclusieven' [dit] lijken te stellen – of toch minstens moeten vooronderstellen" (p. 90). Voor sociologen is het nogal vanzelfsprekend dat sociale instituties als onderwijs niet het ware gelaat doen verschijnen – als zoiets als het ware gelaat al zou bestaan. Zonder dit uitgangspunt valt de hele bijdrage echter een beetje in het water. Hoe dan ook beweegt zij zich op een zeer hoog abstractieniveau, en maakt zij mij weinig wijzer over methodieken of resultaten van inclusief onderwijs. De mijns inziens meest cruciale vraag – of inclusief onderwijs beter dan buitengewoon onderwijs leerlingen de vaardigheden bijbrengt om in zich in de samenleving te handhaven – komt in het geheel niet aan de orde.

Rob Devos wil de consensus rond het uitsluitingsparadigma problematiseren, en stelt de vraag welke fenomenen het begrippenpaar *uitsluiting* – *insluiting* zichtbaar maakt en welke het onzichtbaar maakt. In het eerste deel van zijn bijdrage schetst hij, vooral vanuit de Franse situatie, de recente historie van het uitsluitingsmodel, waarin de zogenaamde passieve welvaartsstaat centraal staat. In het tweede deel stelt hij vragen vanuit drie invalshoeken. Ten eerste rijst de vraag of de maatregelen die insluiting beogen, wel effectief daarin slagen. Ten tweede acht hij het vruchtbaarder om uitsluiting niet te zien in de duale termen van probleemgroep versus een niet-problematische groep, maar als (de uitkomst van) processen van precarisatie en desaffiliatie. Ten derde stelt Devos dat het begrip insluiting inherent verbonden is met mechanismen van een nieuw soort disciplineren, waarvoor hij de term *ont-hechting* gebruikt. Wat precies het verschil is tussen *ont-hechting* en disciplineren zoals

beschreven door Foucault, komt echter niet duidelijk uit de verf. De bijdrage van Devos heeft de verdienste helder en toegankelijk geschreven te zijn, en een aantal relevante vragen te stellen, ook al zijn deze laatste mijns inziens niet bijster origineel.

Antoon Braeckman laat Luhmanns systeemtheoretische licht schijnen op het begrippenpaar *uitsluiting* – *insluiting*. Volgens Luhmann hebben deze begrippen een geheel andere betekenis naargelang het soort samenleving. Binnen segmentaire en gestratificeerde (premoderne) samenlevingen behoorden individuen volledig en exclusief tot één deelsysteem (clan of stand), ofwel stonden zij buiten alle deelsystemen. Zowel de inclusie als de exclusie waren dus volledig. In de functioneel gedifferentieerde moderne samenlevingen maken personen deel uit van meerdere deelsystemen. Omdat de maatschappelijke differentiatielijnen nu dwars door de individuen lopen, valt het individu nu principiëel buiten de maatschappij: zijn uitgangspositie is die van exclusie en niet van inclusie. Volledige en universele inclusie is daarmee niet mogelijk, en het getuigt ook van een gebrek aan inzicht in de huidige samenleving om vormen van exclusie als restproblemen op te vatten. Onze samenleving is gekenmerkt door zwakke positieve integratie van inclusies, en sterke negatieve integratie van exclusies. Luhmann bedoelt daarmee dat in een functioneel gedifferentieerde samenleving inclusies in deze of gene functiesystemen weinig of niet bepalend zijn voor eventuele inclusies in andere systemen. Anderzijds kan exclusie uit een bepaald functiesysteem een domino-effect hebben, en exclusie uit vele andere functiesystemen teweeg brengen. De laatste sectie is een beetje een anti-climax. Hier gaat Braeckman in op het empirische deficit van de systeemtheorie en ondergraaft daarmee vrij sterk de relevantie van het voorgaande. Hij merkt op hoe opvallend het is “hoe weinig aandacht Luhmann besteedt aan het blootleggen van concrete uitsluitingsmechanismen” (p. 151) Als het om concrete mechanismen gaat dan lijkt “het systeemtheoretisch begrippenapparaat steeds minder analytisch terzake te [...] doen”, en maakt Luhmann feitelijk gebruik van “de resultaten van andere (dan systeemtheoretische) sociaaltheoretische modellen en analyses” (p. 153).

Marc De Kesel verdedigt in zijn bijdrage de stelling dat sociale uitsluiting en racisme behoren tot het wezen van het menszijn. Zich steunend op de Lacaniaanse psycho-analyse, schrijft hij dat de racistische reflex een exponent is van een identitaire haat, “een verdrongen haat die constitutief is voor onze identiteit” (p. 168). Vooral wanneer een identiteit zich in het nauw gedreven voelt, wordt het gevoelde tekort op een ander geprojecteerd. “Hem wordt de schuld gegeven dat de eigen identiteit zo weinig lijkt op wat men ervan verlangt” (p. 168). Integratieprogramma’s helpen niet altijd om het racisme te bestrijden, want hoe gelijkjer de andere wordt, hoe sterker zijn andersheid moet worden benadrukt. De oplossing ziet De Kesel in de moderne democratie, waarin de identitaire haat via formele banen wordt gekanaliseerd in beschaafde debatten en geweldloze onenigheid. Dit is een nogal verrassende conclusie, die op mij

overkomt als een *non-sequitur*. Het zou – als ik het goed begrijp – betekenen dat het Vlaams Belang geen uiting, maar een deel van de oplossing is van het racisme. In een democratie mag men het oneens zijn met de ander, en zelfs deze haten, zolang men maar erkent dat hij een evenwaardig deel is van de politieke gemeenschap met gelijke rechten – maar dat laatste zal de modale racist juist ontkennen.

In zijn lange bijdrage probeert Luc Van Marcke “een kritiek uit te tekenen aangaande de tendens tot vermarkting van het veld van opleiding en vorming” (p. 177) – wat dit precies te maken heeft met uitsluiting of insluiting maakt Van Marcke overigens niet duidelijk. Dat er zo een vermarkting aan de gang is, neemt Van Marcke kennelijk als een gegeven aan; hij geeft een “oplijsting” van zeven dominante kenmerken van de beleidspraxis inzake opleiding en vorming, praktisch zonder enige verwijzing naar studies of beleidsnota’s. Het overgrote deel van zijn tekst is gewijd aan een poging tot verklaring van deze tendens. Deze leest overigens vooral als een soort inleiding op het werk van Bourdieu, waarin de lezer de elementen van de verklaring slechts met enige moeite terugvindt. Dit deel is veel te lang: voor kenners van Bourdieu zal het overbodig zijn, voor anderen is het onverteerbaar wegens de al te grote dosis Bourdieusiaans jargon. Gelukkig vat Van Marcke zelf op het einde de kenmerken van het veld van opleiding en vorming die zouden leiden tot vermarkting als volgt samen: “een structurele tendens tot desacralisering van gevestigde kapitaalhiërarchiën binnen het culturele veld (1); de keuzeverwantschap of electieve affiniteit met het principe van het personalisme (2) en de ideologie van onbepaaldheid van smaak (3)” (p. 218). Met het eerste doelt Van Marcke op een neiging tot anti-intellectualisme bij welzijns- en vormingswerkers. Met het derde element bedoelt hij dat een beroepsgroep die haar reden van bestaan probeert te verdedigen tegen de buitenwereld zich juist niet op geformaliseerde, en dus overdraagbare kennis zal beroepen, maar op het tegenovergestelde, op ‘praktijkervaring’, op ‘intuïtie’. Ondanks de overdaad aan terminologie en begrippen ontleend aan Bourdieu is deze poging tot verklaring weinig overtuigend, vol als zij zit met onbewezen empirische generalisaties. Waaruit zou moeten blijken dat welzijns- en vormingswerkers een neiging tot anti-intellectualisme vertonen? En waarom zou anti-intellectualisme moeten samengaan met vermarkting?

De taak die de redacteuren zich stelden – reflectie op gang brengen – is een waardevolle, maar geen eenvoudige opdracht. En mijns inziens slaagt deze bundel globaal niet in deze taak. Sommige bijdragen bieden op zichzelf nuttige aanzetten. Zoals hierboven duidelijk zal zijn geworden, acht ik de stukken van Glastra en Schedler, en van De Meulder en Heynen informatief en zinvol. De bijdragen van Devos en van Braeckman kunnen nuttig zijn, vooral voor studenten, als inleidingen op een bepaalde literatuur. Voor het overige vind ik dat de stukken te heterogeen zijn, zich veelal op een te hoog abstractieniveau bewegen, en soms ook te weinig overtuigend zijn om de doelstelling waar te

maken. Sommige auteurs lijken bezweken te zijn voor wat Van Marcke in navolging van Bourdieu 'de mysterieuze charmes van de theoretische logica in de sociologie' (p. 212) noemt. Enkele bijdragen worden ook gekenmerkt door een merkwaardig gebrek aan kritische ingesteldheid ten aanzien van de eigen uitgangspunten en redeneringen, merkwaardig vooral vanwege de nadruk op 'kritische reflectie' in dit boek. In een editie van het Jaarboek Armoede en Sociale Uitsluiting, volgestouwd als deze publicatie is met feiten, cijfers en onderzoeksbevindingen, zou één speculatieve beschouwing van deze aard een welkome verademing vormen. Maar zonder empirische substantie komt het over als room zonder taart, of saus zonder vlees: de eerste hap smaakt, maar het voedt niet en je hebt er snel genoeg van.

Karel Van den Bosch
Universiteit Antwerpen, Faculteit PSW

Gert Jan Hofstede, Paul Pedersen en Geert Hofstede (2004), **Werken met cultuurverschillen**. Amsterdam/Antwerpen: Uitgeverij Business contact, 221 p.

Geert Hofstede is één van de zeldzame Nederlandstalige sociaal-wetenschappers die topscores haalt op de Social Science Citation Index. Dat is te wijten aan het feit dat hij een belangrijke grondlegger is van de systematische studie van nationale culturen en het fenomeen van interculturele conflicten. Bovendien schrijft hij erg bruikbare stukken om die interculturele moeilijkheden te proberen verhelpen. Volgens de Nederlander kunnen alle interculturele misverstanden teruggebracht worden tot vijf essentiële thema's: de omgang met ongelijkheid, de mate van individualisme, de rollenverschillen tussen man en vrouw, de mate van tolerantie van het onbekende en de bereidheid tot opoffering op korte termijn in het licht van een beloning op lange termijn. Sommige landen zijn meer collectivistisch ingesteld, andere meer individualistisch. In het ene land is er een grote kloof tussen boven- en ondergeschikten, terwijl hiërarchie in een ander land heel losjes beleefd kan worden. De ene cultuur cultiveert prestatie en competitie en is daardoor erg masculien, terwijl de andere cultuur meer zorgzame, feminie trekken heeft. Sommige maatschappijen wensen in sterke mate duidelijke kaders, terwijl andere samenlevingen veel soepeler en creatiever met onzekerheid omgaan. In de ene cultuur is alles op de korte termijn ingesteld, terwijl een andere cultuur net heel sterk op de lange termijn kan focussen. Als er sprake is van interculturele spanningen of zelfs een cultuurschok, dan hebben die moeilijkheden bijna altijd betrekking op minstens één van deze dimensies. Elke mens is door onderdompeling in de eigen nationale cultuur doordrongen van welbepaalde denk- en handelingskaders die hij of zij met de landgenoten deelt. Dat maakt het makkelijk en prettig vertoeven bij landgenoten en kan het soms erg moeilijk maken om met buitenlanders in contact te treden. Wie echter inzicht heeft in de eigen culturele bagage en in het culturele kader van de persoon waarmee men geconfronteerd wordt, kan dergelijke interculturele spanningen ontwijden.

“Wij geloven dat mensen uit verschillende landen vaak meer van elkaar verschillen dan mensen uit een zelfde land” (p. 21), zo stellen zoon en IT-specialist Gert Jan Hofstede, collega crosscultureel psycholoog Paul Pedersen en inspirator Geert Hofstede aan het begin van het boek ‘Werken met cultuurverschillen’. “Als u crosscultureel trainer, docent of student bent, dan is *Werken met cultuurverschillen* iets voor u. Het is een speels praktijkboek, dat desalniettemin stevig geworteld is in het werk van Geert Hofstede over nationale cultuur” (p. 19), zo stellen de schrijvers nog in de inleiding. Voortbouwend op de bovengenoemde vijf centrale culturele dimensies, bespreken de auteurs in het boek tien ideaal-types van culturen, de zogenaamde ‘synthetische culturen’. Dat gebeurt inderdaad op een speelse manier en in de loop van het boek worden allerlei voorbeelden, simulaties en activiteiten voorgesteld om met allerlei soorten culturen te leren omgaan. Heel vaak zijn het voorbeelden die uit de bedrijfscontext geplukt zijn. Dat is ongetwijfeld geen toeval, want de achterflaptekst geeft duidelijk te kennen dat men als lezerspubliek het segment van managers en kaderleden voor ogen heeft: “*Werken met cultuurverschillen* biedt tal van oefeningen, cases en voorbeelddialogen die u inzicht verschaffen in de vijf dimensies en hoe die de samenwerking in een organisatie kunnen compliceren. Met name als uw bedrijf samenwerkt met internationale partners, kunt u veel leren van de thema’s die in dit boek aan de orde komen. Het is geschikt voor managers op alle niveaus, alsmede voor coaches en studenten”.

Maar is het boek ook geschikt voor sociologen? En gaat het om een goed academisch boek? Op beide vragen ben ik geneigd eerder negatief te antwoorden. Dat doe ik met enige schroom, want één van de auteurs wordt immers jaarlijks wereldwijd honderden keren meer geciteerd in sociologische vakbladen dan ondergetekende – wat me toch tot enige bescheidenheid en pudeur noopt. Op heuristisch vlak heeft Hofstede ons met zijn vijf dimensies ontegensprekelijk een zeer handig instrument aangeboden om naar cultuurverschillen te kijken. Zoals wel vaker het geval is bij briljante ideeën, lijken ze dermate simpel en nuttig dat ze haast vanzelfsprekend worden. Een schoolvoorbeeld van wat Anthony Giddens de tragiek van de dubbele hermeneutiek van de sociale wetenschappen noemde: we hebben het gevoel dat we dit eigenlijk allemaal al wisten. De stelling dat handelen en denken geïmpregneerd zijn door culturele patronen die doorgegeven worden via socialisatie – en dus bijvoorbeeld geen biologische of raciale achtergrond kennen –, klinkt elke sociaal wetenschapper normaal in de oren. Dat bijvoorbeeld sekserollen en het continuüm collectivisme-individualisme interculturele conflicthaarden kunnen vormen, blijkt frequent uit de actualiteit. Dat schoolsystemen, rechtssystemen en sociale instituties nationale culturen inlepen, erkennen ook de hedendaagse meest rabiante postnationale denkers.

Waar vele sociologen het evenwel moeilijker mee zullen hebben, is de stelling dat “subculturen van beroepen, ondernemingen of leeftijdsgroepen vaak niet meer zijn dan variaties binnen het weefsel van de nationale cultuur”

(p. 61). Over het belang van klasseverschillen of opleidingsniveau wordt in het boek zelfs nauwelijks gesproken. Dat is echter de vraag die wellicht bij elke socioloog – zelfs al is hij of zij geen Bourdieu-adept – bij het type redeneringen dat Hofstede en collega's ontwikkelen, zal opduiken: zijn de cultuurpatronen waarin burgers gesocialiseerd worden voor alle sociale lagen van een natie-staat gelijk en zijn eventuele verschillen werkelijk minder belangrijk dan deze met buitenlanders? In het boek wordt deze vraag nadrukkelijk genegeerd. We krijgen als enige onderbouwing voor een hele reeks stellingen die op de lezer afgevuurd worden een verwijzing voorgeschoteld naar "het uitgebreide empirische onderzoek van Geert Hofstede (...) als intellectuele basis voor dit boek" (p. 19). Zonder daarmee afbreuk te willen doen aan ander en eerder werk van Hofstede, kan over dit werk dus wel zonder schroom gezegd worden dat het niet aan de academische standaarden voldoet: aan bewijsvoering en argumentatie op basis van empirische gegevens wordt in dit boek geen inkt verspild.

Maar de ambities van het boek liggen dus sowieso meer in de praktische bruikbaarheid voor het omgaan met cultuurverschillen, en dan nog in het bijzonder in de zakenwereld. Over de merites op dat vlak wil ik mij niet negatief uitspreken. Het kan best zijn dat dit een goed praktijkboek voor interculturele trainingen is. Het is alleszins duidelijk als een hapklare brok kennis en oefeningen opgebouwd. Persoonlijk hou ik evenwel niet zo van bedrijfstrainingen en coaches. Het is dan misschien ook wat overtrokken als ik het boek een te hoog Bucky Laplace-gehalte verwijt – voor de leken, zie <http://www.het-eiland.be> –, maar de mengeling van een vlotte schrijfstijl, grote interlinie en dito letterzetting, fictieve voorbeelden en een affirmatief toontje doen de bundel bij tijden meer op een lifestyle- of zelfhulpboek lijken dan op een serieuze handleiding. Ik ben evenwel niet te beroerd om toe te geven dat ik heel zeker wat van het boek opgestoken heb en sommige inzichten in de toekomst ongetwijfeld zal (kunnen) toepassen. Het boek is wellicht voor wel meer lezers alleen al voor die reden interessante lectuur.

Het grootste pijnpunt van het boek houdt, wat mij betreft, echter verband met de kern van de zaak: de vraag of er zoiets bestaat als nationale culturen, waaruit die voortkomen, hoe diep geworteld die zijn, hoe traag of hoe snel ze kunnen veranderen en of ze belangrijker zijn dan klasseverschillen en andere sociale verschillen binnen naties. Dat het onderscheiden en historisch duiden van nationale culturen al snel de mist kan ingaan, wordt in dit boek geïllustreerd aan de hand van de vergelijking Vlaanderen/België en Nederland, één van de weinige concrete invullingen die het fictieve of ideaaltypische niveau overstijgen. Zo lezen we in de bundel een opmerkelijke passage die ik graag integraal wil citeren: "Twee landen kunnen enorm verschillen in cultuur, hoewel hun bewoners wel dezelfde taal spreken. Neem bijvoorbeeld Nederland en Vlaanderen. De twee landen delen een open grens en een gemeenschappelijke taal, zij het in verschillende varianten; toch zijn hun nationale culturen nogal verschillend en dat is al eeuwenlang zo. De historische reden hiervoor gaat

terug tot het Romeinse rijk. Hoewel de dimensies van nationale cultuur onafhankelijk van elkaar bestaan, komen sommige gezamenlijk in clusters van landen voor. Dit is waarneembaar in Europa, waar de zuidelijke landen worden gekenmerkt door een grotere macht-afstand, meer masculiniteit en een sterkere onzekerheidsvermijding dan de noordelijke landen. De grens tussen deze groepen landen volgt min of meer de vroegere buitengrens van het Romeinse Rijk. Het verschil tussen België en Nederland is hier een voorbeeld van. België heeft een Latijnse cultuur, beïnvloed door het Romeinse Rijk, terwijl Nederland nauwelijks invloed ondervond van de Romeinen. Hier volgt een verslag van een Nederlander die in België voor een Nederlands schoonmaakbedrijf werkte” (p. 64). Ik bespaar u het verhaal van de Nederlander, al was het maar omdat de sprong van het Romeinse Rijk naar de Vlaamse werkvloer tweeduizend jaar later nogal fors is. Verklaringen die teruggaan tot het Romeinse rijk – dat zich alvast tot in Utrecht uitstrekte –, werken bij mij enigszins op de fronspielen. Over de verschillen tussen noordelijk en zuidelijk Europa vallen overigens vele plausible hypothesen te ontwikkelen – bijvoorbeeld het belang van de doorbraak van het protestantisme in sommige streken in de 16de eeuw en het overleven van het katholicisme in andere regio’s en de impact van het verdrag van Westfalen voor de Europese staten in de 17de eeuw –, net zoals lang gedebatteerd kan worden over welke landen en streken dan wel tot het noorden of tot het zuiden behoren. Laten we ons evenwel tot de vergelijking Nederland en Vlaanderen beperken. Ik permitteer me mijn bedenkingen te formuleren in dezelfde vrijblijvende argumentatieve stijl als deze die gehanteerd wordt in het te recenseren boek.

Ik heb in beide regio’s voldoende lang gewoond om er toch enig voorzichtig oordeel over te kunnen vellen en kan instemmen met de vaststelling dat er cultuurverschillen te ontwaren zijn. Maar waaraan liggen die verschillen? In de marge van mijn proefschrift *Nieuwkomers in de politiek*, waarin Nederland en België vergeleken worden, verwierp ik al de idee dat de verschillen in nationale politieke cultuur een diepgewortelde historische basis kennen die zou teruggaan tot de 17de eeuw. De idee dat de openheid en tolerantie van Nederland zou teruggaan op het protestantisme en mercantillisme van de Nederlandse Republiek in de Gouden Eeuw en de zekerheidsdrang van Vlaanderen zou teruggaan op de dominantie van het katholicisme en de lange geschiedenis van buitenlandse overheersing, is populair. Het is echter maar de vraag of een dergelijke historisch-culturalistische verklaring niet meer van doen heeft met een identiteitsvormend *post hoc statement* dan met een serieus bedoelde hypothese. Er valt – in het kielzog van socioloog Stef Hellemans – net zo goed een sterke argumentatie uit te bouwen dat de verschillen tussen Nederland en Vlaanderen een product zijn van de jaren zestig en zeventig van de vorige eeuw. Zoals er trouwens ook vast te stellen valt dat vandaag – in het tijdperk na Pim Fortuyn en Theo Van Gogh – Vlaanderen en Nederland op heel wat vlakken van profiel dreigen te wisselen. Met het Romeinse Rijk heeft dat allemaal weinig te maken.

Er zijn inderdaad culturele verschillen tussen Nederland en Vlaanderen. Werken aan een Nederlandse universiteit is heel anders dan werken aan een Vlaamse universiteit. Mijn praktijkkennis van het leven in Nederland heeft los daarvan evenwel ook mijn overtuiging versterkt dat klasseverschillen in cultureel opzicht vaak vele malen ingrijpender zijn dan verschillen tussen mensen van eenzelfde sociale achtergrond en/of opleidingsniveau van verschillende nationaliteiten – zeker als het buurlanden zijn. Of anders gesteld, Bourdieu heeft ook relevantie in Nederland en Vlaanderen. Ik geloof met andere woorden “dat mensen uit verschillende landen maar met dezelfde sociale achtergrond vaak meer op elkaar lijken dan mensen met verschillende sociale achtergronden uit een zelfde land” – en dit zeker als het over Nederland en Vlaanderen gaat. Hofstede, Pedersen en Hofstede zien dit dus anders. Ik denk dat zij zich vergissen, maar dat zal in het licht van hun te verwachten verkoopcijfers en citatiescores wellicht een verwaarloosbaar marginaal standpunt blijken te zijn.

Dirk Jacobs
ULB en K.U.Brussel

Rebecca Thys, Wies De Raedemaecker en Jan Vranken (2004), **Bruggen over woelig water. Is het mogelijk om uit de generatie-armoede te geraken?** Leuven/Voorburg: Acco, 216 p.

Er bestaat een verschil tussen de wereld zoals hij is en zoals hij gedacht wordt te zijn, met betrekking tot sociale fenomenen is dit niet anders. Wanneer het bijvoorbeeld over armoede gaat en hoe zij verholpen kan worden, hangen er in ons hoofd heel wat denkbeelden, maar in de feiten blijken die eenduidige opvattingen niet altijd zo eenvoudig. Naargelang hun ideologische signatuur verschillen die opvattingen ook sterk. Vanuit een strikt economische optiek stelt armoede geen probleem, want ze heft zichzelf op. Bij gebrek aan levensmiddelen wordt de arme weer naar de markt gedreven waar zijn aanbod een nieuw evenwicht kan vinden met de vraag naar arbeidskracht, een equilibrium dat zich op een lager loonniveau instelt en daarmee nuttig is bij het drukken van de productiekost. Aldus analyseerde Marx de functionaliteit der armoede in de 19de eeuw. De recente Amerikaanse aanvallen op de verzorgingsstaat lijken wel terug naar dergelijk model te evolueren: enkel arbeid zou de arme uit de noodlijdendheid kunnen halen. Aan de andere zijde van het spectrum wordt armoede wel als iets kwalijks begrepen. Het diskwalificeert de betrokkenen namelijk en daarom moet de gemeenschap in een inkomensgarantie voorzien en investeren in middelen zoals onderwijs en tewerkstelling, zodat armen en hun kinderen alsnog aansluiting vinden op de maatschappelijke ladder. De verzorgingsstaat heeft het evenwel almaar moeilijker om dergelijke solidariteit te bekostigen en dus is zij zich vanaf de 80-er jaren restrictiever gaan opstellen. Tegenover sociale rechten worden er ook sociale plichten

geplaatst, de overheid zoekt armen en werklozen weer te activeren, men wil ze terug naar de arbeidsmarkt begeleiden. Waar de verschillende visies historisch terug gaan op de ideologische tegenstelling tussen links en rechts, lijkt het tegenwoordig veeleer om een verschil te gaan dat de Angelsaksische wereld tegenover Continentaal Europa plaatst. Tot dus de ideeënwereld die ons ideologische clichés aan de hand doet over de aard van de armoede en hoe ze eventueel opgelost kan worden. En of men nu voor de ene dan wel de andere variant kiest, het moge duidelijk zijn dat beide visies armoede steeds bekijken vanuit het perspectief van een eventuele opwaartse mobiliteit. De arme drommels en hun kinderen moeten erop kunnen vooruitgaan, ze moeten klimmen.

Nillens-willens hangen deze "idées reçues" in het hoofd wanneer we het over armoede hebben en de verdienste van voorliggend boek is dan ook dat de onderzoekers zich niet hebben laten (mis)leiden door de hierboven geschetste aannames. Ze geven zelfs geeneens aan hoe ideologisch geladen hun onderzoek naar sociale mobiliteit wel is. In plaats van in een ideeënwereld te vertoeven, is men van zijn wolk gestapt om ten velde de wegen te traceren die armen volgen en met open vizier te zien hoe zij al dan niet "vooruitgaan" in hun leven. Banaler kan het niet, maar daarin ligt ook de kracht van dit onderzoek want de banaliteit wordt ernstig genomen en nauwlettend ontleed. Aldus zijn er een 30-tal biografieën verzameld van volwassenen die allen uit een zogenaamd generatie-arm gezin stammen. Sommigen hebben zich daaruit opgewerkt, anderen zijn in de miserie blijven steken, weer anderen hangen er wat tussen in. Deze variaties maken vergelijkingen mogelijk en dus zoeken de auteurs via kwalitatieve weg de factoren te identificeren die samengaan met een eventuele sociale mobiliteit. Men zoekt met andere woorden naar de bruggen die armen aan de andere kant van de kloof kunnen brengen.

Eenvoudig is dit niet, allereerst omdat de notie van sociale mobiliteit – onder sociologen gangbaar gedefinieerd in termen van meer opleiding, betere arbeidspositie en een hoger inkomen – niet altijd op analoge wijze begrepen wordt door de betrokkenen. Onderaan de ladder heeft men een andere kijk op vooruitgang, zoveel blijkt toch uit hoofdstuk 3. Waar er zware financiële problemen zijn, definieert men beterschap enkel in materiële zin: minder schulden, meer inkomen, de loterij als een *deus ex machina*. Deze perceptie gaat ten nadele van de andere instrumenten die een opwaartse mars kunnen werkstelligen, met name onderwijs en arbeid. Enkel zij die enige positieve ervaringen hebben gehad met scholing en tewerkstelling nemen deze elementen op in hun definitie van 'vooruitgang'. Vanuit het eerste, louter financiële, perspectief zijn de middelen die het beleid aanreikt dus niet hanteerbaar: men herkent ze niet als mogelijk instrumentarium.

Geen van deze mobiliteitsmiddelen is zaligmakend wanneer we ze geïsoleerd beschouwen. Hoofdstuk 4 laat bijvoorbeeld zien dat onderwijs de levensloop van een aantal armen ten goede is gekomen, maar dat gaat niet zomaar. De betrokkenen zijn ook bekwaam en gemotiveerd, en ze kunnen terugvallen op een externe ondersteuning: van thuis uit, vanuit de opvoedings-

instelling, komende van leerkrachten of vrienden. Een mobiliteitsmiddel zal maar een krachtige impuls geven aan de levensloop als er naast de instrumentele *démarche* ook expressieve factoren meespelen: de betrokkene voelt er zich namelijk goed bij en hij/zij weet zich gesterkt door een stimulerende omgeving. Over deze opdeling in een instrumentele en expressieve dimensie hebben we het dadelijk nog. Het is alvast iets waar de auteurs veel belang aan hechten: op zich genomen geven subjectief welbevinden (de expressieve factor) of het opnemen van onderwijs of arbeid (instrumentele factoren) alleen maar aanzetten tot een maatschappelijke opmars. De klimmers krijgen pas grond onder de voeten wanneer beide aspecten samen vallen en elkaar versterken. Gebeurt dit niet, dan kan een simpele tegenslag tot een terugval leiden. Volgens dezelfde logica hebben negatieve gebeurtenissen pas een nefast effect wanneer ze de instrumentele en expressieve componenten in zich verenigen: wanneer zware inkomensproblemen bijvoorbeeld gepaard gaan met een depressie. Stelt het probleem zich maar langs één kant dan kan het nog altijd langs de andere zijde gecompenseerd worden: werkloosheid laat zich bijvoorbeeld opvangen door de steun en het inkomen van de partner.

Waar arbeid voorziet in economisch kapitaal en onderwijs cultureel kapitaal verschaft, blijken ook meermaals relaties belangrijk te zijn bij het verwezenlijken van opwaartse mobiliteit. Dit sociale kapitaal komt van leerkrachten, eventueel hulpverlening, vrienden en inderdaad ook partners. Het aangaan van een relatie met iemand uit een hogere klasse is één van de probate middelen om vooruit te raken, ook al impliceert dit vaak afstand nemen van zijn milieu van afkomst. Hoofdstukken 4 en 5 besteden enkele mooie passages aan dat laatste aspect. De afsluitende hoofdstukken 6 en 7 gaan vooral in op de psychologische sporen die armoede nalaat op het zelfbeeld van de betrokkenen. Daarbij gaat men tamelijk beschrijvend te werk, er kon best wat meer aan analyse gedaan worden. Mijn inziens ware het interessanter geweest de factor arbeid te behandelen want daar wordt er in dit boek uiteindelijk heel weinig over gezegd.

Bruggen over woelig water is dus een verdienstelijk onderzoek: boeiend van opzet en met interessante data tot gevolg. De auteurs houden zich ver van voorgekauwde en sterk ideologisch ingekleurde conclusies en ze weten minder evidente zaken aan te kaarten zoals de bijdrage van het sociale kapitaal bij het maken van een opwaartse klim. Niettemin zijn er momenten waar ik als lezer op mijn honger blijf: de factor arbeid wordt niet echt onderzocht – we zegden het al. Anderzijds sluit de inductieve aanpak van het onderzoek te weinig aan bij het analytische instrumentarium dat de sociologie ter beschikking stelt. Zo ligt het voor de hand om Bourdieu uit de boekenkast te halen, en dat gebeurt ook ergens met een obligate referentie (p. 123) maar uiteindelijk doet men niets met zijn driedig kapitaalsbegrip. Een gemiste kans daar er met Bourdieu heel mooi nagegaan kan worden hoe de ene kapitaalsvorm zich in een andere vorm converteert. Daaruit zouden analyses kunnen voortkomen die de dynamiek van op- of neerwaartse mobiliteit reconstrueren.

De meeste inspiratie put men uit het werk van Nan Lin (1990), iemand actief in het netwerk-onderzoek. Sociaal kapitaal, zo stelt de man, heeft een instrumentele dimensie (en daar kunnen *weak ties* het meest effectief zijn om sociale mobiliteit te verwezenlijken) en een expressieve dimensie (hier staat niet de effectiviteit van de relaties voorop maar het 'goede gevoel' dat ze geven, aldus gaat de voorkeur naar de *strong ties* binnen de eigen kring). Het onderzoek neemt deze tweedeling over met betrekking tot de diverse netwerken waarin armen functioneren – heel toepasselijk. Vervolgens transponeren de auteurs dat onderscheid ook naar het economische en culturele kapitaal – overdrachtelijk gebruik zeg maar en daar zou niets op tegen zijn als die 'expressieve component' dan duidelijk gedefinieerd wordt. Het krijgt alvast een zeer emotionele invulling: het zou namelijk om subjectief welbevinden gaan (zie bijvoorbeeld p. 43-44). Nu, welbevinden is niet onbelangrijk, maar tegelijkertijd is het iets dat zeer onderhevig is aan objectieve factoren, er spelen adaptaties en referenties naar andere posities in mee die een heel vertekend welbevinden kunnen voortbrengen (Kochuyt, 2001). De notie van welbevinden is dus te labiel om het als een onafhankelijke variabele op te voeren in de analyse – zover mijn bescheiden mening. De expressieve component staat echter niet alleen voor welbevinden, soms worden er ook tout court sociale netwerken mee aangeduid (zie bijvoorbeeld p. 66, 122, 124, 202) – zonder consequent het onderscheid te maken tussen zwakke en sterke banden, i.e. respectievelijk buiten en binnen de eigen kring. Dat Lin de expressieve dimensie reserveert voor dit laatste soort van relaties, lijken de onderzoekers intussen al vergeten. Het 'expressieve' wordt dus een zeer rekbaar begrip waarmee men 'van alles' vat, maar na enige tijd is het me niet meer duidelijk wat... Nu, de onderzoekers zijn zeker iets op het spoor dat belangrijk is. Dat 'iets' – hoe flou en subjectief ook – stuurt mee de levensloop, maar ik zou het niet 'expressief' noemen, noch 'emotioneel welbevinden'. Finaal gaat het om 'zelfcontrole', i.e. de bekwaamheid om autonoom te denken en te doen en daarbij verwachtingen te kunnen stellen naar anderen toe zonder daarin beschaamd te worden. Uiteraard kan dit leiden tot een 'goed gevoel', zeker wanneer die handelingsbekwaamheid ondersteund wordt door anderen (binnen een netwerk van zwakke of sterke banden). Bij momenten kan het echter ook pijn doen, wanneer klimmers bijvoorbeeld breken met hun milieu van herkomst. Hier is er weinig welbevinden te rapen, maar de betrokkenen winnen wel aan zelfcontrole. Trouwens, dat misbruik in zovele levensverhalen een uiterst negatieve rol vervult, bevestigt het belang van die zelfcontrole: misbruik ontkent namelijk iemands autonomie, het beschaamt volledig diens verwachtingen ten aanzien van de ander.

Wetenschap is een cumulatief project en in die zin willen mijn bedenkingen geen afbreuk doen aan de merites van dit boek, het derde in rij trouwens, want Oases (Onderzoeksgroep Armoede, Sociale Uitsluiting en de Stad) heeft al eerder kwalitatief veldwerk verricht naar armoede. Voegt men daarbij het onderzoek van Kristel Driessens en wat er her en der nog verricht wordt op

dat vlak, dan kan men langzaam gaan denken aan een groot kwalitatief databestand aangaande armoede. Al die gegevens zijn uiteraard niet even vergelijkbaar, maar met een breder empirisch draagvlak zouden verscheidene onderzoekers wel in staat gesteld worden hun bevindingen te toetsen aan ander materiaal – iets wat het cumulatieve karakter van de kwalitatieve onderzoekslijn ten goede zou komen. Gezien het zo moeilijk is kwalitatief onderzoek te doen, worden de bestaande studies nog veel te weinig gekapitaliseerd. *Bruggen over woelig water* zet dus ook aan tot dagdromen, want met het verzamelde materiaal kan er nog heel wat gebeuren.

Thierry Kochuyt

K.U.Brussel, Instituut voor Politieke Sociologie en Methodologie

Bibliografie

- Kochuyt, Thierry (2001), Quality in the balance: on the adaptive and mimetic nature of subjective well-being, *European Journal of Social Quality*, 3(1-2), 81-108.
- Lin, Nan (1990), Social resources and social mobility: a structural theory of status attainment, pp. 247-271 in Ronald L. Breiger (ed.), *Social mobility and social structure*. Cambridge: Cambridge University Press.

Lut Verstappen (eindred.) (2004), **De kern verkaveld. Gezinsbeleid in Vlaanderen, 1994-2004**. Brussel: vzw Hoger Instituut voor Gezinswetenschappen, 172 p.

Situering

In 2004 vierde de Verenigde Naties de 10de verjaardag van het Internationaal Jaar van het Gezin. Een uitgelezen moment om gezin en gezinsbeleid opnieuw centraal te stellen. Dat deden het Hoger Instituut voor Gezinswetenschappen (HIG) en de vzw 'Vlaams Centrum voor Kinderen en Gezinnen' via hun initiatief om een decennium gezinsbeleid in Vlaanderen door te lichten. Financiering vonden ze bij de Administratie Gezin en Maatschappelijk Welzijn (Ministerie van de Vlaamse Gemeenschap).

De publieke presentatie was *just in time* op de Dag van het Gezin; maar té vroeg voor de Regeringsvorming en –verklaring van de nieuwe Vlaamse Regering en voor de resultaten van de Staten Generaal van het Gezin.

Structuur en inhoud

Het resultaat is de publicatie "De kern verkaveld". Ik vind het een relevant en informatief tijdsdocument. Het boek telt drie delen: een omvangrijk 1ste deel, deel 2 behandelt het 'Lokaal gezinsbeleid in Vlaanderen' en voor deel 3 'Veranderend gezinsbeleid in België' tekent Professor Dumon.

Deel 1 bevat dus de hoofdmoot van de doorlichting van 10 jaar (1994-2004) gezinsbeleid in Vlaanderen. Het steunt op het degelijke basiswerk van twee HIG stafleden: Helena De Prins (onderzoek) en Lut Verstappen (eindredactie). Hun sobere teksten leveren bruikbare bouwstenen voor de daaropvolgende 'eigenzinnige kijk van sleutelfiguren' Ze verkavelen hun overzicht in vier

thema's: de combinatie van arbeid en zorg; (2) kinderen, (3) welzijn, en (4) juridische en financiële maatregelen ter ondersteuning van samenlevingsvormen. Voor elk thema leveren ze eerst een chronologisch overzicht van wetten en decreten. Vervolgens is er aandacht voor wetenschappelijk onderzoek, voor overheids campagnes en voor gesubsidieerde projecten uit het middenveld. De initiatiefnemers willen niet enkel opsommen, ze willen het beleid ook analyseren en duiden, mede om de bouwstenen te leveren voor een toekomstig gezinsbeleid. Daarom deden ze beroep op 'sleutelfiguren', vooral prominenten uit de academische en de politieke wereld of vertegenwoordigers van belangrijke middenveldorganisaties.

In deel 2 geeft Ann Lobijn, stafmedewerkster bij de *Vlaamse Vereniging van Vlaamse Steden en Gemeenten (VVSG)* een informatieve schets van het gezinsbeleid op het lokaal politiek niveau. Dit vormt een dikwijls verwaarloosd, maar relevant beleidsniveau. Wat is een kindvriendelijke gemeente? Ze krijgt weinig respons van lokale bestuurders op haar vraag wat nu precies gezinsvriendelijke maatregelen zijn. Geboortepremies blijven daarbij één voor de hand liggend antwoord. Ze verwijst naar het onderzoek 'Lokaal Gezinsbeleid' uit 1999 van de Gezinsbond en illustreert haar bijdrage met vijf praktijkvoorbeelden.

In zowat tien bladzijden analyseert en duidt Wilfried Dumon, twijfelloos de academische peetvader van gezinsbeleid in Vlaanderen/België, in de hem eigen stijl drie tendensen tijdens die tijdsperiode: (1) de loskoppeling van gezinsbeleid en demografisch beleid, (2) de integratie van gezinsbeleid in een algemeen welzijnsbeleid én (3) het méér samen sporen van gezinsbeleid en emancipatiebeleid. Enkel de laatstgenoemde tendens zette zich in de behandelde tijdsperiode door. Ook signaleert hij de intrede van nieuwe actoren in het gezinsbeleid (zie verder).

De bijdragen in dit boek focussen op Vlaanderen, maar dienen onvermijdelijk het federaal niveau in de analyses te betrekken. Gezinsbeleid blijft een beleidsdomein dat ook verschillende beleidsniveau's omvat (van supranationaal tot lokaal). Belangrijke beleidsinstrumenten (juridische en financiële hefboomen zoals fiscaliteit en de sociale zekerheid) blijven federale bevoegdheden, terwijl preventie (bijv. opvoedingsondersteuning) en voorzieningen (o.a. kinderopvang) tot de bevoegdheid van de Gemeenschappen behoren ("bijstand aan personen").

Enkele kanttekeningen

Dit naslagwerk laat een reeks BV's op deze themata los; zo'n twintig personen prominent in de academische of de politieke wereld, of vertegenwoordigers van belangrijke organisaties uit het middenveld. Zoals gebruikelijk met véél bijdragen, zijn ze van (zeer) ongelijke omvang en diepgang. Sommigen nemen ruimte om zich uiteen te zetten (o.a. Voets), anderen hebben genoeg met bijna één bladzijde (o.a. Jacobs).

Naast enkele uitzonderingen (bijv. Mortelmans) zijn er weinig of geen bijdragen die moeite doen om de hoofdlijnen te onderbouwen met referenties.

Algemeen bevat dit boek weinig bibliografische gegevens (ook de ‘Geraadpleegde bronnen’ bevat vooral Wetten, Decreten en Beleidsbrieven). Dit verbaast niet omdat het HIG geen academische instelling is. Tegelijk lijkt het ons wel een gemiste kans voor hun eigen studenten en andere opleidingen in hogescholen en universiteiten.

Decennialang werd gezin en gezinsbeleid geassocieerd met en veelal ook geclaimd door christelijk-geïnspireerde actoren: academisch (K.U.Leuven), politiek (CVP) en belangenorganisaties (o.a. Bond van Grote en Jonge Gezinnen). Dit boek bevat al een grotere verscheidenheid aan actoren en onderwerpen.

Bij de ex-Vlaamse ministers bevoegd voor Gezinsaangelegenheden valt de bijdrage van Wivina De Meester en Mieke Vogels op door overzicht en visieontwikkeling, naast de beknoptheid van Adelheid Byttebier. Vél thema’s worden aangesneden: de kinderbijslagregelingen (Cantillon), relationele en seksuele opvoeding (Cornu), intergenerationele zorg (Marcoen), mannen en zorgtaken (Mortelmans), gezinsvorming en vergrijzing (Van Bavel), gezin als opvoedkundig milieu (Van Crombrugge), kinderrechten (Vandekerckhove), gelijke kansenbeleid (Van der Wildt en Moestermans), kinderopvang (Van Haegendoren), preventie en opvoedingsondersteuning (Voets).

Maar namen en thema’s noemen, roept er ook op die opvallen door hun afwezigheid. Waarschijnlijk treft de initiatiefneemsters of de redactie ook hier geen verwijt. Tussen droom en daad staan dikwijls overvolle agenda’s en strakke deadlines. We denken bijvoorbeeld aan de taak- en tijdsverdeling binnen gezinnen (o.a. Glorieux, Koelet, Van Dongen), aan ontwikkelingen in het deeltijds werken (Vanderweyden), de kwaliteit en diversiteit in de kinderopvang (Peeters, Vandenbroeck, Verhegge), seksuele gezondheid (Claeys). Ook voormalig minister Luc Martens (juni 1995-juli 1999) ontbreekt. Martens (1996) stelde gezinsbeleid als een koppelteken tussen zijn bevoegdheid over Cultuur, Gezin en Welzijn; maar liet pertinente zaken optekenen, bijvoorbeeld over gezinseffectrapportage.

Uiteraard blijven nog andere relevante beleidsinitiatieven onbehandeld, zoals het werk van de voormalige Gezins- en Welzijnsraad (inzond. de Commissie Gezinsbeleid). Die leverde onder andere advies inzake opvoedingsondersteuning (voorzitster: Colpin). De Staten Generaal van het Gezin, een initiatief van de federale regering, was in 2004 net aan haar besluiten toe en wordt hier bijgevolg amper genoemd (zie: Dumon, Pauly). Eigenlijk vrij gratis commentaar omdat gezinsbeleid, zeker wanneer men het ‘horizontaal’ of ‘inclusief’ wil opvatten, zonder meer een *‘affaire immense’* vormt, een octopus die zijn tentakels uitstrekt over vél beleidsdomeinen. Maar Veerle Beel stelt het journalistiek krachtig “Gezinsbeleid moet het zorgen-voor-elkaar gemakkelijker maken”.

Het boek laat haar keuze om bij gezinsbeleid de politieke overheden tot centrale actor te nemen onbesproken. Veel bijdragen stralen ook de idee uit dat vooral ‘de politiek’ het reilen en zeilen van gezinnen bepaalt (bijv. Hertecant).

Maar in hetzelfde boek signaleert Dumon (pp. 168-169) juist de opkomst van nieuwe actoren als een markante ontwikkeling. Met name de sociale partners, de professionele zorgverleners en de marksector “*die het jongste decennium in een toenemende mate mede het gezinsbeleid bepalen*”.

Globaal blijft het ook een ‘lokale’ publicatie. De duiding van ontwikkelingen in Vlaanderen (België) komt zelden aan bod. Door één en ander niet in een internationaal vergelijkend perspectief te plaatsen, krijgt de vraag of gezinsbeleid in Vlaanderen specifiek is dan wel in de lijn ligt van algemenere ontwikkelingen in andere EU-lidstaten geen begin van antwoord. Dit kon bijvoorbeeld uitdrukkelijker in de bijdrage van Dumon. Maar hij put zich ook hier niet uit om zijn verwijzingen naar relevant (buitenlands) werk te expliciteren. Internationaal beweegt er nochtans veel (bijv. Gauthier, 2002; Hantrais, 2004; Kauffmann et al., 2002). Zelfs de meer gangbare verwijzingen naar ontwikkelingen in onze buurlanden ontbreken. In Frankrijk blijft gezinsbeleid zowel voor politici als onderzoekers een expliciet beleidsdomein (bijv. Letablier, 2003). Het federale beleid in Duitsland kent een opmerkelijke koerswijziging (zie Rurup, 2004). En zelfs in Nederland is gezinsbeleid terug van weggeweest (bijv. Knijn & Hooghiemstra, 2004), nadat het woord op zich gedurende jaren ‘de geur van spruitjes’ opriep.

Ondertussen telt de Vlaamse Regering opnieuw een minister mét Gezin in haar titel. En ook de Staten Generaal van het Gezin kent een 2de editie, onder een nieuwe federale Staatssecretaris voor het Gezin (Deven, 2004). Tot slot, ik vind dit boek een geslaagde poging om een tijdsperiode te documenteren en van enig commentaar te voorzien. Het vormt mijn inziens een bruikbaar naslagwerk, weliswaar zonder index, voor studenten en beleidsmedewerksters (m/v) die gezinsbeleid in Vlaanderen moeten of willen aanpakken.

Fred Deven
CBGS Brussel

Bibliografie

- Deven, F. (2004), Een ‘Belgische Staten – Generaal van het Gezin’ Muss es Sein? Es muss Sein!, pp. 156-162 in R. Bleys e.a. (eds.) *Jaarboek 2005 Seksualiteit – Relaties – Geboorteregeling*. Antwerpen: SENSOA.
- Gauthier, A.H. (2002), Les politiques familiales dans les pays industrialisés: y a-t-il convergence? *Population*, 57(3): 457-484.
- Kaufmann, F.X. (2002), Politics and Policies towards the family in Europe: a framework and an inquiry into their differences and convergences, pp. 419-490 in Kaufmann, F.X. et al. (eds.), *Family Life and Family Policies in Europe (vol. 2)*, Oxford: Oxford University Press.
- Knijn, T. & E. Hooghiemstra (2004), *Emancipatie en Gezin over de Grens. Naar een vruchtbaar, productie en zorgzaam emancipatie- en gezinsbeleid*. Den Haag: Nederlandse Gezinsraad (Essay).
- Letablier, M.T. e.a. (2003), *Opinions, attitudes et aspirations des familles vis-à-vis de la politique familiale en France*. Centre d’Etudes de L’Emploi (Rapport de Recherches no. 09).

- Martens, L. (1996), Openingswoord, pp. 3-14 in *Verslagboek 4de Vlaamse Gezinsconferentie*. Brussel: Administratie Gezin en Maatschappelijk Welzijn.
- Rürup, B. (2004), Nachhaltige Familienpolitik ist Wachstumspolitik, pp. 32-40 in Schmidt, R. & L. Mohn (eds.), *Familie bringt Gewinn. Innovation durch Balance von Familie und Arbeitswelt*. Gütersloh: Verlag Bertelsmann.